

Jak je měřit? Přístupy a metody analýzy postojů politických stran k evropské integraci

Vlastimil Havlík¹

Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru *Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích* (kód MSM0021622407).

Abstract: *How to Measure It? Approaches and Methods in Analysis of Political Parties' Attitudes towards European Integration.*

In recent decades, the topic of political parties' approaches towards European integration (especially the euro-skeptic parties) has become an integral part of political science research. The purpose of this text is to describe and compare the most frequently used methods or approaches of measuring the attitudes of political parties towards the EU: behavioral measures, textual approaches, self-reported positions, and reputation. The author of the text examines the advantages and disadvantages of the various methods, and compares their applicability in the context of different research goals (classification and/or description of attitudes of political parties towards the EU, identification of salience of the "European" issue, and identification of intra-party disputes over the "European" issue).

Keywords: *European integration, Internal disputes, Methods, Political parties, Political science, Research, Salience*

V posledních přibližně patnácti letech výrazně vzrostl počet politologických studií zabývajících se postoji politických stran k evropské integraci. Primát sehrávají v tomto ohledu příspěvky věnující se problematice euroskepticismu a vytváření klasifikačních schémat, snažících se zachytit rozdílný přístup politických stran k evropskému integračnímu procesu. Cíl předkládaného textu je méně ambiciózní a spočívá v „pouhém“ představení a srovnání metod či přístupů, které jsou v současné politické vědě používány k analýze postojů politických stran k evropské integraci. Vzhledem k tomu, že problematika identifikace postojů politických stran k relativně úzce vymezenému tématu evropské integrace není z metodologického hlediska „exkluzivní“, v některých částech textu zasazujeme měření postojů politických stran k evropskému integračnímu procesu do širšího kontextu postojů aktérů k jakýmkoli oblastem politiky. Výstupem textu nemá být výběr nejlepšího způsobu analýzy postojů (nejen) k evropské integraci – jak uvidíme, „nejlepší způsob“ ani neexistuje –, nýbrž jen srovnání silných a slabých stránek jednotlivých metod, a to primárně v kontextu konkrétního badatelova výzkumného záměru.

¹ Kontakt: Institut pro srovnávací politologický výzkum, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: havlik@fss.muni.cz.

Předložený přehled by měl do budoucna přispět k výběru vhodné metody v dalších realizovaných studiích, zaměřených na vztah politických stran k evropské integraci.

Struktura práce je následující: úvodní část textu je věnována stručnému vhledu do problematiky analýzy postojů politických stran k evropské integraci, zejména v kontextu širšího výzkumu evropeizace, partikulárně evropeizace politických stran. Následuje nejobsáhlejší kapitola, která se věnuje vybraným metodám výzkumu postojů politických stran k evropské integraci. Autor poukazuje na slabé a silné stránky analyzovaných přístupů, přičemž primární pozornost je věnována následujícím aspektům použití jednotlivých metod: možnost identifikovat postoj politických stran k evropské integraci, možnost zjistit význam „evropského“ tématu pro politické strany, případně jejich systém, dále možnost rozlišit vnitrostranické názorové rozpory, týkající se tématu evropské integrace, a v neposlední řadě finanční a časová náročnost realizace výzkumu. Představení každé z metod je doplněno uvedením příkladu studií, které vznikly použitím vybrané metody. Závěrečnou část textu tvoří shrnující srovnání přístupů, které se používají pro analýzu postojů politických stran k evropské integraci.

1. Vztah politických stran k evropské integraci jakožto součást širšího evropeizačního diskursu

Rostoucí význam evropského integračního procesu² je úzce provázán s příklonem Evropských společenství (ES) k supranacionalismu.³ Ten je výrazněji identifikovatelný minimálně od poloviny 80. let XX. století (rozhodující roli zde sehrála iniciativa předsedy Evropské komise Jacquese Delorse), přičemž jeho formálně-právním předpokladem se stala výrazná revize primárního práva ES. Smluvním symbolem příklonu ES k nadnárodnímu způsobu rozhodování se staly Jednotný evropský akt, Smlouva o Evropské unii (tzv. Maastrichtské smlouva) a Amsterdamská smlouva (Fiala, Pitrová 2003: 117-120, 125-136, 146-150). Podstatou „pohybu“

² Pokud nebude v textu výslovně uvedeno jinak, pod termíny „evropská integrace“ či „evropský integrační proces“ se rozumí procesy související s vývojem ES/EU.

³ V této souvislosti vycházím z konceptu tzv. integračních paradigmat, tedy, zjednodušeně řečeno, obecných představ o charakteru evropského integračního procesu a jeho dalším vývoji. Integrační paradigmaty zahrnují názory na zásadní momenty integrace, metody integrace, ale i cíle evropského integračního procesu. Základním klasifikačním kritériem integračních paradigmat je pohled na změnu/zachování role národních států. Na tomto základě se rozlišují dvě základní paradigmaty (resp. modely integrace): nadnárodní (supranacionální) a mezivládní (intergovernmentální). Vzhledem ke komplikovanosti evropského integračního procesu a množství odlišných aspektů, jež zahrnuje, mají integrační paradigmaty jen omezený heuristický potenciál a měly by sloužit spíše jako nástroj základního pochopení dynamiky evropské integrace (blíže viz Císař 2002; Fiala, Pitrová 2003: 12-19; George 1996: 35-56).

evropské integrace směrem k nadnárodnímu modelu je přitom zejména rozšiřování počtu oblastí (ve smyslu *polícies*), o kterých rozhodují místo národních států instituce Evropské unie (EU), zvláště Komise EU a Evropský parlament (EP).⁴ Zvětšuje se tak prostor, neboli počet politik, o kterých národní státy již nerozhodují, případně o nich rozhodují jen v omezené míře. Jinými slovy řečeno, EU se stává jednou z nejvýznamnějších determinant podoby národní⁵ politiky. Národní politika (ve všech třech základních dimenzích) je tak stále výrazněji formována rozhodnutími učiněnými na úrovni EU.

Naznačené změny ve směřování evropského integračního procesu a jeho dopadu na národní politiku nezůstaly nepovšimnuty politickou vědou. Reakce politologie na objevení se „nového tématu politologického výzkumu“⁶ vyústila v publikační boom, kdy se počet textů zabývajících se vztahem evropské a národní politiky zněkolikanásobil (Featherstone 2003: 3). Novým objektem badatelského úsilí se stala evropeizace. Tím nechceme říci, že termín evropeizace byl objeven politologií,⁷ ale to, že politická věda mu přiřkla nový význam. V odborné literatuře (Featherstone 2003: 5-13) se můžeme setkat s pojetím, které tuto dichotomii „starého“ a „nového“ pojetí evropeizace reflektuje v jednoduchém klasifikačním schématu rozdělujícím jednotlivé přístupy do dvou základních kategorií, a sice pojetí maximalistického a minimalistického. Rozlišujícím definičním znakem obou kategorií je existence/absence vazby sledovaného procesu na ES/EU, přičemž na rozdíl od minimalistického pojetí se to maximalistické vztahuje k širšímu rámci, než je ES/EU.

Drtivá většina textů politologické provenience se přitom soustředila, s použitím Featherstoneovy terminologie, na „minimalistické“ chápání evropeizace. Jen letmý pohled na

⁴ Instituce EU lze schematicky rozdělit mimo jiné i na základě dvou základních modelů evropské integrace. Zatímco Rada EU, ve které zasedají zástupci vlád členských států, je považována za instituci mezivládní dimenze spolupráce, Komise EU a EP bývají řazeny k supranacionálním institucím. Dynamika evropského integračního procesu byla do jisté míry určována i konfliktem mezivládních a nadnárodních institucí (k vývoji a povaze jednotlivých institucí EU viz blíže Fiala, Pitrová 2003: 171-373; Pitrová 1999; Westlake 1994; Westlake 1995; Zemanová 2007).

⁵ Pokud nebude uvedeno jinak, termín „národní“ je možno v této práci považovat za synonymum termínu „státní“, nebo přesněji „vnitrostátní“.

⁶ Jen pro zajímavost uvedme, že konference brněnského Mezinárodního politologického ústavu, která se konala na jaře 2005 a která se zabývala evropeizací, nesla právě tento podtitul.

⁷ Toto tvrzení by ostatně bylo zavádějící a nepřesné, neboť by opomíjelo historický význam evropeizace znamenající zjednodušeně řečeno přenos evropských kulturních a civilizačních hodnot mimo hranice evropského kontinentu.

jednotlivé publikace nám přitom sdělí, že je – alespoň podle mínění autorů těchto příspěvků – v současnosti evropeizováno⁸ „kde co“.

Pokud vyjdeme z již klasického trojdimenzionálního dělení politiky (Fiala 1995), lze nalézt řadu odborných studií zabývajících se evropeizací jak *polity* (např. Albi 2005; Laegreid 2004), tak *policy* (např. Economides 2005), či *politics* (Cerkez 2005). Evropeizace by se tak měla podle dosavadního výzkumu týkat všech základních dimenzí politiky, i když větší míra pozornosti byla doposud věnována oblastem *policy* a *politics*, méně zájmu – byť se bezesporu jedná o zajímavou oblast výzkumu – se týká oblasti *polity*.

Pro klasifikaci dosavadních badatelských počínů na poli evropeizace lze použít nejen kritérium dimenzí politiky. Notná část publikačních výstupů je zaměřena na výzkum jednotlivých politických aktérů, kdy jsou zkoumány různé aspekty evropeizace politických stran (např. Ladrech 2002; Mair 2000; v češtině Havlík, Valterová 2007; Hloušek 2004), zájmových skupin (Cerkez 2005; v češtině Fiala, Hloušek, Krpec 2007; Pitrová, Smekal, Suchý 2007), voličů či veřejného mínění (např. Gabel, Anderson 2004; Sørensen 2008), případně dochází ke kombinovanému výzkumu zabývajícím se zároveň různými typy aktérů (Fiala et al. 2006; Ladrech 2005). I vzhledem k tématu předkládaného textu je v následujících pasážích zaměřena pozornost na oblast, která byla v rámci evropeizačního diskursu zpracovávána nejčastěji, a sice na evropeizaci politických stran.

2. Evropeizace politických stran

Zřejmě nejvíce evropeizací „postíženou“ oblastí politologie se stal výzkum politických stran. Toto konstatování nelze považovat za překvapující vzhledem k exkluzivní pozici, kterou stále – přes narůstající význam jiných aktérů v čele se zájmovými skupinami – politické strany v prostředí zastupitelské demokracie zauímají. Vztah evropského integračního procesu a politických stran byl přitom doposud zkoumán z vícero pohledů, přičemž všechny lze subsumovat pod velmi široký pojem evropeizace. Podle britského politologa Petera Maira lze identifikovat v dosavadním výzkumu evropeizace politických stran tři tematicky úžeji vymezené oblasti (Mair 2007: 154-155):

⁸ Vzhledem k omezenému prostoru se nebudu zabývat blíže tím, jak různě je v politologii termín evropeizace vnímán. Pro účely předkládaného textu postačí, když budeme termínem evropeizace rozumět proces, jehož kořeny lze nalézt v existenci a činnosti ES/EU a který podněcuje (aktivně či pasivně) změny na národní úrovni. Pro podrobnější pohled na diskusi „o tom, co evropeizace je“ viz např. Bulmer 2007; Dančák et al. 2005; Fiala et al. 2006; Havlík, Pšejka 2007; Heritiér 2005; Radaelli 2004; Radaelli, Pasquier 2007).

1. *Vznik a vývoj transnacionálních a zejména transevropských federací politických stran* – objektem výzkumu se tedy primárně stávají tzv. eurostrany.⁹ Snad nejtypičtějším příkladem je velmi komplexně pojatá práce Simona Hixe a Christophera Lorda (1997), v českém prostředí lze zmínit dvě poměrně rozsáhlé publikace, věnující se tématu eurostran (Fiala, Mareš 2001; Fiala et al. 2007);
2. *Charakter a dynamika chování (národních) politických stran a stranické soutěže v rámci Evropského parlamentu (EP)* – předmětem výzkumu, jehož nástrojem se nezdává stává analýza hlasování v EP, jsou legislativní koalice či proměna členství národních politických stran v evropských stranických federacích či frakcích v EP (např. Thomassen, Noury, Voeten 2004);
3. *Příspěvek k vývoji evropské integrace a analýza obtíží, ale také příležitostí, jež evropský integrační proces politickým stranám přináší* – již klasickými se staly práce Roberta Ladrecha (1994, 2002). Do této kategorie spadají také studie, které zkoumají postoje politických stran k evropské integraci a kterými se budeme podrobněji zabývat níže.

Peterem Mairem vytvořený přehled velmi dobře dokumentuje různorodost dosavadního výzkumu v oblasti vzájemného vztahu politických stran a evropské integrace. Není ambicí tohoto textu – a vzhledem k jeho rozsahovým možnostem to ani není možné – komplexním způsobem zmapovat veškeré politologické počiny na poli výzkumu evropeizace, ba naopak se zaměříme výhradně na jednu z podmnožin širokého tématu evropeizace, a sice postoje politických stran k evropské integraci.

3. Politologický výzkum postojů politických stran k evropské integraci

Význam, jenž politické strany evropské integraci přikládaly/přikládají, souvisí se dvěma provázanými charakteristikami vývoje evropského integračního procesu. První z nich, jež byla zmíněna výše v souvislosti s rozvojem výzkumu evropeizace, spočívá ve zvýšení vlivu, jež mají instituce ES/EU na politiku jednotlivých členských států. Druhá z nich se vztahuje k samotnému postavení národních politických stran v rámci evropské integrace. Z tohoto úhlu pohledu se jeví jako klíčový rok 1979, kdy se konaly první přímé volby do EP. Do té doby byl EP, resp. Shromáždění, jak se instituce až do přijetí Jednotného evropského aktu oficiálně nazývala, tvořen

⁹ Petr Fiala společně s Miroslavem Marešem a Petrem Sokolem (2007: 11-12) uvádějí ve své monografii, věnované evropským politickým stranám, pět dílčích oblastí výzkumu eurostran, čímž názorně dokládají tematickou, ale i metodologickou pestrost politologického výzkumu eurostran.

členy národních parlamentů členských zemí (Fiala, Pitrová 2003: 268). Zastoupení jednotlivých národních stran v EP tak bylo až do konce 70. let XX. století determinováno výsledky voleb do národních parlamentů. Až do této doby neexistovala tedy speciální, „evropská“ volební aréna. Národní volby, které byly rozhodující z hlediska složení EP, resp. volební kampaň, jež jim předcházela, se pochopitelně odvíjely od témat, jež byly relevantní v domácí politice. Záležitosti týkající se evropské integrace sehrávaly během voleb, pokud vůbec nějakou, tak marginální úlohu. Pro politické strany i pro jejich voliče byla rozhodující domácí politická témata.¹⁰

Této „závislosti“ na domácí politice se poslanci EP do jisté míry „zbavili“ zavedením přímé volby, i když ani po roce 1979 se nedá hovořit o tom, že volby do EP probíhají zcela autonomně vzhledem k domácí politické aréně. Naopak i nadále dominují volební kampani před volbami do EP témata mající svůj původ v oblasti národní politiky. I z tohoto důvodu jsou volby do EP označovány odbornou literaturou jako volby druhého řádu (*second-order elections*) v protikladu k prvořadým volbám, za něž jsou zpravidla považovány volby do národních parlamentů, resp. do důležitějších komor těchto parlamentů (Reif, Schmitt 1980). Mohli bychom obšírně debatovat o příčinách druhořadosti evropských voleb, počínaje neexistencí tzv. evropského stranického systému a podobou politického systému EU konče, z hlediska zaměření naší práce je ovšem důležitá ta skutečnost, že „otevření“ evropské volební arény, ačkoli s neúplnou autonomií, přineslo nový, ač prozatím nevyplněný prostor pro diskusi (ať už stranickou, tak veřejnou) týkající se podoby evropské integrace.

Možnou náplň tohoto nového prostoru nabídl již několikrát zmiňovaný vývoj evropského integračního projektu, směřující k posílení role ES a k pozdějšímu vzniku EU. Zatímco přibližně do poloviny 80. let XX. století převládala mezi politickými stranami nad do té doby převážně ekonomickou podstatou evropské integrace kladný konsensus, dodání širší politické dimenze Společenství vytvořilo potenciál pro spor ohledně budoucího směřování ES.¹¹ V programech politických stran dostává stále více prostoru téma evropské integrace, stále častěji se objevují kritické názory na podobu a budoucí směřování evropské integrace.

Dodejme, že nikoli nedůležitý vliv měla v tomto ohledu realizovaná rozšíření Společenství, zejména rozšíření z roku 1973, kdy se novými členskými státy ES stalo Dánsko,

¹⁰ Není pochopitelně vyloučeno, že v některých případech zasáhla národní volby „evropská“ tematika. Ba naopak, zejména v případě rozšiřování Společenství byla otázka členství leckdy relevantní (z tohoto pohledu je typickým příkladem nestabilita norských vlád na počátku 70. let XX. století, viz Kopeček 2005: 235-236).

¹¹ Bylo by však mylné se domnívat, že negativní názory na evropskou integraci neexistovaly již před příklonem ES k supranacionalismu (typickým příkladem je dánské Lidové hnutí proti ES, které vzniklo již v roce 1972 a vyslovovalo se proti vstupu země do ES, viz Havlík 2005).

Velká Británie a Irsko (tedy země, které se v době vzniku Společenství odmítly projektu účastnit a i z jejich popudu vzniklo Evropské sdružení volného obchodu). Rostoucí počet členských států znamenal i rostoucí počet (tentokrát již odlišných) názorů na evropskou integraci. Patrně to bylo především v souvislosti s tradičně kritickým postojem reprezentace Velké Británie (dnes již za klasický lze považovat proslov britské ministerské předsedkyně Margaret Thatcherové na summitu Evropské rady v Bruggách v roce 1988, více viz Usherwood 2004; Kaniok 2006: 27-28). Poprvé se rovněž objevuje termín „euroskepticismus“, jenž se stal nedílnou součástí rodící se, později velmi intenzivní odborné diskuse o postojích politických stran k evropské integraci.

4. Pluralita přístupů při analýze postojů politických stran k evropské integraci

S objevením se nového tématu politologického výzkumu vyvstala otázka jeho uchopení adekvátními metodologickými nástroji. Nebude zřejmě přílišným překvapením konstatování, že v oblasti výzkumu postojů politických stran k evropské integraci – ostatně podobně jako v jiných subdisciplínách politické vědy – neexistuje obecně akceptovaný či exkluzivně používaný metodologický nástroj. Jednotlivé metody se liší nejen výzkumníkovým cílem, který představuje hlavní determinantu výběru použité metody, ale i „metodologickou preferencí“ samotného autora. Přes naznačenou diverzitu lze identifikovat společně s politologem Leonardem Rayem (2007: 14-19) čtyři hlavní přístupy či badatelské trendy v oblasti zkoumání postojů politických stran k evropské integraci:

1. *Analýza jednání politických stran (behavioral measures);*
2. *Analýza programových dokumentů (textual approaches);*
3. *Analýza postojů příznivců a/ nebo představitelů politických stran (self-reported positions);*
4. *Výzkum reputace politických stran (reputational measures).*

Následující část textu představí podrobněji jednotlivé přístupy, zaměří se primárně na jejich výhody a nevýhody a zároveň uvede některé příklady prací či výzkumů, které používaly daný přístup, zejména v prostředí české politické vědy. Při popisu jednotlivých metod se, jak bylo naznačeno výše, soustředí důkladněji na následující aspekty: (1.) nákladnost realizace výzkumu a zejména použitelnost výzkumu s ohledem na cíle sledované výzkumníkem, tj. (2.) primárně měření samotných postojů a vztah postoje k evropské integraci k ideologickému profilu politických stran, (3.) význam tématu pro danou politickou stranu, resp. stranický systém, a (4.) identifikace názorových rozdílů v rámci politických stran.

4.1 Analýza jednání politických stran

Jednou z možností, jak určit postoj politické strany k evropské integraci, je zaměřit se na vybrané aspekty činnosti politické strany. Při konstrukci takového typu výzkumu je třeba pochopitelně odpovědět na základní otázku, jež se v této souvislosti objevuje: která jednání politické strany je možné z hlediska identifikace postoje k evropské integraci považovat za relevantní? Odpověď je poměrně problematická, jelikož lze najít jen několik málo oblastí, resp. typů jednání, jež lze přičíst politické straně jako celku, mnohem častěji bývá chování politické strany odvozováno z jednání jejích individuálních členů. Takový přístup není samozřejmě prost rizik a klade na badatele velké nároky. Ne každé jednání každého člena dané politické strany je určující z hlediska celkového postoje strany k evropské integraci. Překážkou exaktnosti výzkumu může být (zvláště pokud výzkumníkem netušená) frakcionalizace strany z hlediska názorů na evropskou integraci. V takovém případě může být krajně obtížné identifikovat osobu/osoby, jejíž/jejichž jednání je možno považovat z hlediska postoje celé politické strany k evropské integraci za reprezentativní a relevantní.

V dosavadním výzkumu jednání politických stran s cílem identifikace jejich postoje k evropské integraci se uplatnily zejména dvě metody:

1. Analýza členství politických stran v nadnárodních stranických strukturách;
2. Analýza hlasování.

4.1.1 Analýza členství politických stran v nadnárodních stranických strukturách

Jedním z projevů evropského integračního procesu (v tomto případě nikoli nutně, rozhodně však v největší míře spjatého se vznikem a působením ES/EU) se stala nadnárodní spolupráce ideově spřízněných politických stran. Postupem doby tak vznikly evropské federace politických stran, tzv. eurostrany. Paralelně a do značné míry komplementárně probíhalo posílení nadnárodní spolupráce politických stran z členských zemí ES/EU (do jisté míry se tato kooperace týkala a týká stran z kandidátských zemí) v prostředí EP. Důležitým aspektem, který významně přispěl k (do)formování nadnárodních stranických federací, byla právě vnitřní organizace EP, resp. způsob sdružování poslanců do poslaneckých frakcí. Již při vzniku Shromáždění ES/UE byl totiž upřednostněn princip ideové spřízněnosti před sdružováním poslanců na základě státní příslušnosti (Fiala, Pitrová 2003: 268).

Část autorů věnujících se problematice euroskepticismu připouští používání členství v určité eurostraně, případně frakci v EP,¹² jakožto potenciálního indikátoru postoje k evropské integraci (tedy *de facto* se jedná o snahu o nalezení vztahu ideového profilu strany a postoje k evropské integraci). Již zmíněný Leonard Ray (2004) se zabývá „použitelností“ tohoto aspektu činnosti politických stran v souvislosti s výzkumem stranického euroskepticismu. S využitím dat z uskutečněného expertního výzkumu seřadil politické strany s nízkou mírou podpory evropské integraci podle členství v poslaneckých frakcích v EP. Partikulární pozornost přitom zaměřil na poslanecké frakce, které bývají považovány za euroskeptické (Unie pro Evropu národů – UEN, Sjednocená evropská levice/Severská zelená levice – GUE/NGL a Evropská demokracie a odlišnosti – EDD). Ačkoli Rayův výzkum potvrdil, že členy euroskeptických frakcí jsou politické strany, které se stavějí kriticky vůči evropské integraci, „...frakce v EP řeknou jen velmi málo o odlišnosti mezi různými stupni euroskepticismu. Tvrdí a měkcí euroskeptici (k rozlišení obou kategorií viz např. Kopeček 2004 – V. H.) působí napříč euroskeptickými frakcemi“ (Ray 2004: 9). Ray tak poukázal na jeden z problematických bodů tohoto způsobu určování postoje politické strany k evropské integraci, a sice názorovou nekoherentnost mezi jednotlivými členskými politickými stranami, která značně problematizuje přiřazení určitého postoje k evropskému integračnímu procesu *výhradně* na základě příslušnosti k poslanecké frakci v EP. Navíc ne všechny politické strany, které bylo možno podle Rayova výzkumu označit za euroskeptické, byly členy některé z euroskeptických frakcí. A naopak ne všechny členské politické strany euroskeptických frakcí vykazovaly dle šetření euroskeptický postoj.

Chápání členství v poslanecké frakci v EP jakožto indikátoru postoje k evropské integraci je problematické i z několika dalších ohledů. První z nich se vztahuje k povaze, resp. dimenzionalitě stranické soutěže¹³ na úrovni EP. Je ideová identita poslaneckých frakcí založena (výhradně) na jejich názoru na podobu evropské integrace, nebo vstupují „do hry“ i další dimenze politické soutěže? A pokud je skutečně přístup k evropské integraci tím nejvýznamnějším, nebo dokonce jediným zdrojem ideové výbavy frakcí (což není nesporné, ba naopak empiricky snadno vyvratitelné), je možné skutečně hovořit o „monolitickém“ názoru na evropskou integraci, nebo je vhodnější postoj členské politické strany k evropskému integračnímu procesu „rozložit“ na více dimenzí (pravomoci institucí EU, názor na hospodářskou a měnovou

¹² V této souvislosti je nutné odlišit na jedné straně eurostrany a na straně druhé poslanecké frakce v EP, byť v některých případech je jejich existence provázána (typicky Strana evropských socialistů a poslanecká frakce socialistů v EP).

¹³ Pokud vůbec můžeme hovořit v souvislosti se vztahy poslaneckých frakcí na půdě EP jako o soutěži (viz např. Fiala et al. 2007).

unii, rozšíření EU)? Pokud se přikloníme k druhé variantě, vzrůstá pravděpodobnost interní názorové diverzity v rámci frakcí v závislosti na kontextu jednotlivých dimenzí evropského tématu. Vypovídací hodnota samotného členství v poslaneckých frakcích v EP (nebo eurostranách) v kontextu snahy o identifikaci postoje k evropské integraci se tím ještě snižuje.

Druhý problematický aspekt se týká limitace objektu výzkumu, vyplývající jednak z nutnosti omezení výzkumu na politické strany členských států EU (teoreticky lze uvažovat i o zahrnutí politických stran z nečlenských zemí s tzv. přidruženým členstvím v eurostranách nebo se statusem pozorovatele), navíc v případě zaměření se na poslanecké frakce lze do výzkumu zahrnout pouze ty politické strany, kterým se podařilo získat mandát na základě výsledků voleb do EP. Na druhou stranu nelze opomenout nízké náklady (jak z hlediska materiálního, tak z hlediska časového) na zjištění členství národních politických stran v poslaneckých frakcích a/nebo eurostranách.

Členství politické strany v některé z eurostran nebo v poslanecké frakci lze jakožto nástroj analýzy postoje k evropské integraci vzhledem k naznačeným možnostem a zejména limitům používat pouze velmi obezřetně a vnímat jej pouze jako komplementární prvek v širším kontextu komplexnosti postoje politické strany k evropskému integračnímu procesu.

4.1.2 Analýza hlasování

Jiný způsob výzkumu jednání politických stran spočívá v zaměření se na hlasování jejich reprezentantů v legislativním orgánu. V zásadě lze odlišit dvě roviny hlasování, a sice hlasování v národním parlamentu a hlasování v EP. V obou případech je analýza nutně omezena na tzv. jmenovitá hlasování, neboť pouze ta nám umožňují na rozdíl od hlasování tajných určit, jak který zákonodárce hlasoval. Nevýhodou analýzy hlasování v národním parlamentu je navíc relativně úzký datový soubor, z něhož může výzkum vycházet. Jen malé množství hlasování, které se odehrává v rámci národního zákonodárného sboru, se totiž přímo¹⁴ vztahuje k procesu evropské integrace (jako typický příklad lze uvést vstup do ES/EU či ratifikaci primárního práva ES) a lze z jeho výsledku odvodit názor strany či přesněji poslanců na evropský integrační proces. Hlavní problém analýzy jmenovitých hlasování v EP je v podstatě opačný, protože badateli je k dispozici velké množství hlasování, ovšem ne všechna lze považovat z hlediska vývoje ES/EU za stejně

¹⁴ Na druhou stranu nelze pominout tu skutečnost, že nezanedbatelný počet norem vnitrostátního práva má svůj kořen v evropském integračním procesu a schválení těchto norem je výrazem nutnosti existence souladu práva vnitrostátního a evropského. Zahrnutí schvalování těchto předpisů do analýzy hlasování s cílem identifikace postoje k evropské integraci je přinejmenším sporné, neboť jejich obsahem je v naprosté většině případů změna dosavadní či vznik nové úpravy některé z oblastí domácí politiky.

relevantní. Při realizaci výzkumu se tak nabízejí dvě cesty, a to buď zahrnout do analýzy všechna jmenovitá hlasování, nebo na základě nějakého (je ovšem jen těžko řešitelnou otázkou na základě jakého)¹⁵ kritéria zvolit jen některá z nich (srov. Kaniok 2006: 123-124).

V souvislosti s výzkumem postojů národních stran k evropské integraci prostřednictvím hlasování jejich zástupců v EP se objevuje další problém, spočívající v míře reprezentativnosti takového výzkumu. Vztaženo na Českou republiku (obdobně ovšem i na ostatní menší členské státy EU), hlavní limit vyplývá z celkového počtu europoslanců, kteří jsou v České republice voleni (po volbách do EP v roce 2004 je Česká republika zastoupena 24 poslanci). Je tak otázkou, zda lze např. z hlasování dvou europoslanců České strany sociálně demokratické vyvozovat celkový postoj strany k evropské integraci. Z tohoto úhlu pohledu se jeví metoda analýzy jmenovitých hlasování v souvislosti s výzkumem postojů k evropské integraci snáze aplikovatelná, pokud se předmětem zájmu stává nikoli pouze skupina poslanců jednotlivých národních politických stran (zejména v případě politických stran s nízkým zastoupením), ale EP jako celek, případně poslanecké frakce nabízející dostatečně reprezentativní vzorek. Tím se ovšem dostáváme z roviny národní na úroveň evropskou, resp. předmětem výzkumu se stávají místo národních politických stran frakce v EP. Příkladem takového přístupu je práce politologů Simona Hixe, Abdula Nouryho a Gérarda Rolanda (2004), kteří se zaměřili na problematiku soudržnosti poslaneckých frakcí a podobu legislativních koalic v EP a zkoumali veškerá jmenovitá hlasování v letech 1979–2001 (celkem tedy téměř 12 tisíc hlasování!).

Jakýsi kompromis – je ovšem diskutabilní, nkolik metodologicky bezproblémový – představuje v tomto ohledu část disertační práce brněnského politologa Petra Kanioka (2006). Jádrem jeho textu je vytvoření nových kategorií politických stran¹⁶ podle jejich postoje k evropské

¹⁵ Problematikou výběru hlasování se v souvislosti s výzkumem soudržnosti vládní koalice po volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2002 zabýval i plzeňský politolog Ondřej Černý. Do své analýzy přitom nezahrnul všechna hlasování, ale zaměřil se s použitím velmi vágního kritéria na „...nejdůležitější hlasování typu vyjadřování ne/důvěry vládě, státního rozpočtu, ale i na zákony mající ve svém důsledku vliv na občany jako daňové poplatníky (...), jejich pracovní možnosti a povinnosti (...), případně dostupnost zdravotní péče (...) i zákony, jež se bezprostředně kvality života občanů nedotýkají“ (Černý 2006: 85). Sofistikovaněji postupoval při výzkumu opoziční role ODS brněnský politolog Michal Pink (2006), jehož analýza se týkala všech hlasování týkajících se konečné verze návrhu zákona (do vzorku tedy nebyla zahrnuta hlasování procedurální povahy a hlasování týkající se pozměňujících návrhů zákona).

¹⁶ Konkrétně se jedná o evropeanisty, eurogovernmentalisty a euroskeptiky, přičemž hlavním kritériem klasifikace stran se stala jimi preferovaná podoba evropské integrace vyjádřitelná pomocí tzv. integračních paradigmat. Nutno ovšem alespoň na okraj podotknout, že novost jednotlivých kategorií je poněkud diskutabilní, zejména porovnáme-li Kaniokem vytvořené kategorie s klasifikačním schématem, jehož autorem je italský politolog Nicolò Conti (2003).

integraci, přičemž jedním z empirických nástrojů ověření odlišnosti přístupu politických stran, spadajících pod rozdílné kategorie, se stala právě analýza jmenovitých hlasování. Kaniok „vyjmul“ z EP několik politických stran, programově vždy odpovídajících určité jím definované kategorii postoje k evropské integraci, a podrobil hlasování jejich poslanců analýze (zaměřil se zejména na shodu hlasování vybraných stran s celkovým výsledkem hlasování a rovněž na odlišnosti v hlasování mezi reprezentanty jednotlivých kategorií). I v tomto případě je reprezentativnost vzorku problematická. Přestože byl Kaniokův výzkum limitován rozsahem práce, sám autor připouští, že výběr stran byl „do jisté míry arbitrární“. Kritériem výběru se přitom stala „...jak regionální pestrost, tak politická relevance (...) v potaz [byla] brána také síla zastoupení dané strany v rámci jednotlivých frakcí“ (Kaniok 2006: 95). Výsledky provedeného výzkumu, kdy vzorek nebyl definován na základě nějakého objektivního kritéria, ani náhodným výběrem, tak lze považovat přinejlepším za pouze ilustrativní a doplňkový (na druhou stranu je nutno uznat, že tímto způsobem je i Kaniok interpretuje).

Shrneme-li řečené, hlavní výhodou analýzy *roll-call votes* je, že hlasování představují přímý projev postoje reprezentantů politické strany k danému tématu. Navíc v případech, kdy je přehled hlasování snadno dostupný (je nutné si navíc uvědomit, že ne všechna hlasování jsou jmenovitá), se badateli nabízí poměrně rozsáhlý a v tomto ohledu unikátní datový soubor, jehož zpracování může být na druhou stranu časově velmi náročné. Ovšem pouze v tom případě – a to se již dostáváme k problematickým místům této metody –, že existuje dostatečné množství hlasování, týkajících se zkoumaného tématu. To se nedá říci o problematice postojů politických stran k evropské integraci, alespoň pokud se zaměříme na hlasování v národním parlamentu. Analýza hlasování reprezentantů politických stran v EP je sice také možná, ale přináší s sebou jiná úskalí. Za předpokladu, že zkoumáme obecnější postoj politické strany k některé z politik či dokonce ke směřování evropské integrace, je nanejvýš pravděpodobné, že v naprosté většině případů bude třeba samotný předmět hlasování podrobit analýze, resp. podporu/odmítnutí návrhu dát do kontextu s pravděpodobně mnohem abstraktnějším tématem výzkumu. Ne každé hlasování proti návrhu normy evropského práva je možné interpretovat jako např. kritiku celkového vývoje EU. Druhý problematický aspekt je spojen s reprezentativitou poslanců vzhledem k jejich „mateřské“ straně. Problém je nejen v kvantitě (odpovídá např. hlasování dvou poslanců Slovinské liberální demokracie skutečně názoru politické strany na evropskou integraci?), ale i v „kvalitě“ zákonodárců (místa na kandidátní listině bývají nezřídka vyhrazena politikům druhého sledu nebo názorovým oponentům vedení politických stran, viz Ladrech 2002). Vzhledem k těmto důvodům

se nejví analyza hlasování jak v národním parlamentu, tak v prostředí EP jako zcela adekvátní nástroj pro komplexní výzkum postojů národních politických stran k evropské integraci.

4.2 Analýza programových dokumentů

Snad nejběžnější metodou zjišťování postojů politických stran k určitému tématu (nejen k evropské integraci) je analýza programových dokumentů, zejména volebních programů, které představují prezentaci oficiálního stanoviska politické strany. Analýza programových dokumentů našla široké uplatnění zejména v rámci rozsáhlých komparativních studií (mimo jiné uvedme Budge et al. 2001; Laver et al. 2003). Při používání této metody vyvstávají dvě základní otázky, mající rozhodující význam z hlediska výstupů analýzy: (1) jakým způsobem transformovat stranické programy do podoby dat, jež nám umožní zjistit postoj politické strany k určitému tématu a (2) co nám stranické programy dokáží říci o reálné politice politických stran (Ray 2007: 16).

Stranické programy jsou velmi komplexními dokumenty, ovšem jen zřídka lze rovnou identifikovat postoj politické strany k určitému tématu. Příčinou může být to, že politická strana nevěnuje tématu dostatek pozornosti nebo nejsou její vyjádření v programovém dokumentu příliš jednoznačná. Pro analýzu stranických dokumentů bylo proto vyvinuto několik metod, s jejichž pomocí je možné přesněji určit postoj politické strany k určitému tématu alespoň tak, jak je obsažen v programech politických stran. Zpravidla se jedná o proces dekódování stranických programů. To znamená, že jednotlivé pasáže programů (věty, části vět) jsou na základě předem stanoveného postupu dekódovány (určitým výrazům je dopředu přiřazen pozitivní nebo negativní význam z hlediska předem definované politiky) a převedeny (ať už „ručně“ nebo pomocí speciálně vytvořeného softwaru) do podoby analyzovatelných dat, kdy určitý typ tvrzení je indikátorem daného postoje politické strany k tématu. Tím se otevírá možnost analýzy vztahu mezi postojem politické strany k evropské integraci a její ideologickou identitou. Problematickým bodem je v této souvislosti samotný (byť nikoli nutně vyřčený) předpoklad jednoznačně identifikovatelných tvrzení z hlediska postoje k určitému tématu a také poměrně náročný proces dekódování (k procesu transformace programů politických stran do podoby dat, sloužících k identifikaci pozice politické strany na ose pravice-levice viz např. Gabel, Huber 2000). Nebývá pravidlem, že v textu programu politické strany lze najít konstatování nesporně deklarující postoj politické strany k vybranému tématu, proto je nutná – z hlediska analytických schopností se jedná o náročný proces – nezanedbatelná míra abstrakce, přičemž není vyloučena nepřesná interpretace obsahu analyzovaného programu. Na druhou stranu nelze opomenout, že programy politických

stran bývají zpravidla snadno dostupné, a to i zpětně, a nabízejí tak možnost výzkumu proměn postoje k vybrané problematice v průběhu doby.

Nejen volební programy mohou posloužit jako datový zdroj i v případě výzkumu významu evropského tématu pro politické strany, a to díky kvantitativnímu měření prostoru, který je v programu daným tématům věnován. Za takto koncipovaným výzkumem stojí předpoklad, že čím větší prostor je konkrétnímu tématu či politice věnován, tím je pro politickou stranu téma či politika významnější. Podobný přístup našel uplatnění v textu disertační práce Hany Vykoupilové (2006), v kvalitativní podobě v publikaci Vlastimila Havlíka (2006) či společném textu obou autorů (Havlík, Vykoupilová 2007), i když v posledních dvou případech byl použit v širším kontextu evropeizace politických stran. Havlík s Vykoupilovou se primárně zaměřili na dva aspekty volebních programů politických stran, a sice na prostor, který politické strany evropské integraci v programech věnovali, a na hloubku zpracování evropského tématu. Vznikly tak dvě klasifikační schémata – první reflektující kvantitativní stránku a druhé kvalitativní stránku evropeizace volebních programů. Aplikace naznačeného přístupu umožnila provedení komparativní analýzy „vedené“ jednak v rámci časové osy (zkoumány byly volební programy od roku 1996 do roku 2006) a jednak mezi politickými stranami (jako kritérium relevance politické strany bylo zvoleno zastoupení v Poslanecké sněmovně po volbách v roce 2006). Z hlediska cíle předkládaného textu je podstatné, že studie Havlíka a Vykoupilové se soustředila na evropeizaci programů a otázku konkrétních postojů k evropské integraci (záměrně) opomenula.

Jiným aspektem, který problematizuje komparovatelnost nejen programů jednotlivých politických stran, ale i např. volebních programů téže politické strany, je formální podoba analyzovaného programu, zejména jeho délka, design, ale také stylistika. Mají stejnou hodnotu data získaná např. z volebního programu o délce 69 stran (volební program Občanské demokratické strany z roku 2006) a data z volebního programu o třetinové délce (volební program občanských demokratů z roku 2002)? Výzkumník by měl brát v potaz i design či strukturu volebních programů. Zpravidla sice mívají (nejen) volební programy podobu za sebou řazených, tematicky orientovaných kapitol (např. již zmíněný volební program Občanské demokratické strany z roku 2006), v některých případech se uplatňuje zcela odlišné pojetí volebního programu (volební program České strany sociálně demokratické z roku 2002, který neobsahoval tematické kapitoly, ale spíše se podobal souboru interview s „běžnými“ občany). Vyšší nároky na analytiku (případně tvůrce softwaru) klade rovněž odlišná stylistika různých programových dokumentů.

Další potenciálně problematický aspekt spojený s prací s programovými dokumenty politických stran spočívá v (ne)provázanosti programů s politickou praxí. Leonard Ray (2007: 17) v této souvislosti hovoří o třech druzích programů politických stran: (1.) programech – kontraktech, (2.) programech – reklamách, (3.) programech – vyjádřeních identity. V prvním případě jsou volební programy chápány jakožto smlouva mezi voliči a politickými stranami a stanoviska v nich obsažená vycházejí z realistických představ politických stran o podobě (v případě jejich budoucí vládní účasti) implementované politiky. Politické strany jsou si totiž vědomy toho, že případné nesplnění slibů obsažených ve volebních programech může být voliči vnímáno negativně a v příštích volbách vést k vítězství konkurenční politické strany. Programy mající povahu reklam naopak často (podobně jako komerční reklamy) používají nadsázku či nerealistické sliby. Z toho důvodu je obsah programů – reklam vzdálen reálným postojům politických stran. Z hlediska analýzy postojů politických stran nejen k evropskému integračnímu procesu se jeví jako nejvhodnější třetí typ programů, vyjadřující identitu politické strany a obsahující (byť nevědomě) přihlášení se k určité politické ideologii. Jedním dechem je třeba konstatovat, ač se o tom Ray nezmiňuje, že pod tuto kategorii programových dokumentů spadají spíše střednědobé a dlouhodobé programy, tedy nikoli programy volební.

Odcizení obsahu programů politických stran od jejich reálné politiky nemusí být spjato jen s prezentováním obtížně splnitelných či dokonce nesplnitelných slibů, ale může vycházet i z vnitrostranických poměrů, konkrétně z existence názorových sporů uvnitř politických stran. Ačkoli mohou a v praxi nezdávka existují v rámci politických stran platformy, lišící se názorem na některou problematiku,¹⁷ v oficiálních stranických dokumentech bývá tento spor reflektován jen výjimečně, zpravidla vůbec. Přestože se na základě programu jeví politická strana ideově konzistentní, skutečnost může být odlišná. Použitelnost programů při analýze rozporů uvnitř politických stran je tak velmi limitovaná.

Programy nabízejí koncentrované představení oficiálního stanoviska politické strany, což lze spolu s jejich snadnou dostupností považovat za největší výhodu analýzy textových dokumentů. Hlavní nevýhodou je poměrně obtížné zpracování dat v programech obsažených, jejich rozdílná podoba, stejně jako časté (byť někdy nezamýšlené) odtržení obsahu programových dokumentů od praktické politiky.

¹⁷ V souvislosti s výzkumem postojů politických stran k evropské integraci lze uvést příklad „vnitřně rozpolcených“ sociálnědemokratických stran v Dánsku a ve Švédsku.

4.3 Výzkum reputace politické strany

Široce užívanou metodou výzkumu postojů politických stran (nejen) k evropskému integračnímu procesu jsou přístupy, které se zaměřují nikoli na primární zdroj dat, jaký představují např. volební programy, ale na zdroj sekundární, neboť vycházejí z názorů jiných, případně tyto názory interpretují. Podobně jako v předchozích případech i výzkum reputace politických stran zahrnuje pestrou škálu rozličných postupů. Mezi nejčastěji používané lze zařadit:

1. Jednoduchý výzkum v prostředí fungování politických stran;
2. Výzkumy veřejného mínění;
3. Expertní šetření.

4.3.1 Jednoduchý výzkum v prostředí fungování politických stran

Za typický případ tohoto přístupu lze označit práce klasika a v jistém smyslu slova spoluzakladatele výzkumu postojů politických stran k evropské integraci (v první řadě euroskepticismu) Paula Taggarta. Taggartův text z roku 1998 *A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems* lze bez nadsázky označit za počátek systematického politologického výzkumu euroskepticismu. Vedle první ucelené definice euroskepticismu a výčtu různých možných forem jeho institucionálního vyjádření nabídl Taggart přehled (byť stručný) euroskeptických politických stran v západoevropských (později i v postkomunistických) stranických systémech. Nástrojem identifikace euroskeptických stran se pro Taggarta stala metoda kombinující vlastně dva odlišné přístupy, jednak velmi jednoduchou analýzu programů politických stran a jednak dotazování expertů v „mateřských“ zemích politických stran (stejná metoda byla použita i v navazujících výzkumech, viz Taggart, Szczerbiak 2001a, 2001b, 2004a, 2004b). Taggart (později s Aleksem Szczerbiakem) identifikoval v každé ze zemí, jichž se výzkum týkal, odborníka zabývajícího se problematikou politických stran a požádal jej o analýzu politických stran z hlediska předložené definice euroskepticismu (později měkkého a tvrdého euroskepticismu). Názor odborníků se posléze stal významným faktorem při finální klasifikaci politických stran dle navrženého schématu.

Hlavní výhodou Taggartem a Szczerbiakem užitých metod je již naznačená kombinace dvou přístupů, kdy konečný výstup výzkumu není omezen limity, spočívajícími v analýze programových dokumentů (více viz výše), a zároveň umožňuje – právě díky analýze programů – případnou korekci či spíše srovnání s názory odborníků. Na druhé straně zjištění významu evropského tématu pro politickou stranu, potažmo stranický systém jako celek, je omezeno prakticky na autorův dojem. Problematickým místem navíc zůstává provedení metody. Obsahová

analýza programů není v tomto případě příliš sofistikovaná a spočívá v identifikaci názorů politických stran na předem určené prvky evropského integračního procesu, je tedy založena na interpretaci autora – badatele.¹⁸ Navíc identifikace postoje politické strany byla omezena tím, že v každé zemi byl (alespoň v případě Taggartových a Szczerbiakových výzkumů) dotazován pouze jeden expert, čili chybí zde komparace s (potenciálně) odlišnými názory dalších odborníků.

4.3.2 Výzkumy veřejného mínění

Jednou z cest, jak zkoumat postoje politických stran k nějakému problému nebo politice, je provést výzkum veřejného mínění. Ovšem ani tento přístup není prost problémů. Vedle toho, že je třeba vzít v úvahu relativně vysokou finanční náročnost reprezentativního výzkumu veřejného mínění, musíme si uvědomit, jaký je vlastně cíl našeho výzkumu. Chceme zjistit *představu veřejnosti (voličů)* o postojích politických stran k určitému tématu, případně *postoje veřejnosti (voličů)*, nebo usilujeme o analýzu samotných *postojů politických stran*? V prvním případě představuje výzkum veřejného mínění adekvátní a zřejmě dokonce nejlepší metodu pro dosažení stanoveného cíle. Ve druhém případě tomu tak již není, a to především z důvodu nedostatečné odborné kvalifikace respondentů (výzkum veřejného mínění by byl v tomto případě *de facto* obdobou expertního šetření s tím podstatným rozdílem, že respondenty by nebyli odborníci, nýbrž laici). Pravděpodobnost nesprávné identifikace postoje politické strany k určitému tématu ze strany veřejnosti je navíc zvýšena i dalšími aspekty, souvisejícími s nedostatečnou odborností. Pokud si respondent není jist odpovědí na některou z kladených otázek, je pravděpodobné, že jeho odpověď (pokud nezvolí variantu „nevím“) bude zkreslena aspekty, které nemusí nutně determinovat postoj politické strany k tématu jako ideologická identita politické strany nebo jednání některých jejích představitelů. Sesbíraná data mohou být zkreslena ještě z jiného důvodu, a to pokud je respondent členem, případně jen sympatizantem některé politické strany. V tomto případě není vyloučeno, že respondent promítne do svého názoru postoj, který by podle něj jím preferovaná politická strana měla zaujímat, a zvýrazní její odlišnost od jím neoblíbené strany.

Podobné lze říci o analýze významu evropského tématu z hlediska fungování politické strany, případně podoby stranické soutěže. Výzkumy veřejného mínění nám jsou schopny dodat

¹⁸ Tento způsob analýzy stranických programů – často spojený se snahou o klasifikaci politických stran podle zvoleného teoretického rámce – není v politické vědě výjimečný a navzdory jeho nastíněným slabinám představuje vhodný nástroj pro počáteční uchopení postoje politické strany k evropské integraci. Tento postup byl použit vedle prací Taggarta a Szczerbiaka např. ve sborníku Roberta Harmsena a Menno Spieringa (2004, eds.). V českém prostředí lze jmenovat Ladislava Cabadu a Šárku Waisovou (2004), Lucii Tunkrovou (2006) nebo brněnské autory Ondřeje Krutílka a Petru Kuchyňkovou (2006) či autora těchto řádek (Havlík 2006, 2007).

„pouze“ data, která určují význam tématu evropské integrace z hlediska veřejnosti či voličů. To znamená, že nám mohou říci buď, jaký význam přiřkládají evropskému (případně jinému) tématu voliči, a/nebo jaký je názor voličů o preferencích politických stran, týkajících se jednotlivých témat, včetně toho evropského. Jako příklad takto koncipovaného výzkumu lze uvést text Pata Lyonse a Lukáše Linka (2007), kteří analyzovali důležitost vybraných témat pro rozhodování voličů při volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v roce 2006.

V konečném důsledku nám výzkumy veřejného mínění jsou schopny přinést velmi přesnou analýzu názorů veřejnosti na postoje politických stran k určitému tématu, ovšem při měření skutečných postojů politických stran mají jen velmi omezenou vypovídací hodnotu (Ray 2007: 15). Navíc jejich nevýhodou je již zmíněná finanční náročnost.

4.3.3 Expertní šetření

Předposlední metodou, která bude v souvislosti s možnostmi výzkumu postojů politických stran k evropské integraci zmíněna, jsou expertní šetření, resp. dotazníky adresované odborníkům. Postoje politických stran jsou v tomto případě identifikovány prostřednictvím názorů vybraných odborníků na dané téma. Podobně jako v případě doposud zmíněných metod si na následujících řádcích přiblížíme rovněž hlavní výhody a nevýhody expertních šetření. Vzhledem k tomu, že v českém politologickém prostředí nebyla tato metoda prozatím užitá, bude jí věnováno více prostoru než předchozím představeným přístupům.

Metoda expertních šetření pronikla výrazněji do politické vědy počátkem 70. let XX. století primárně v souvislosti s cílem vysvětlit koaliční chování politických stran pomocí podobnosti jimi prosazovaných politik (*policy closeness*).¹⁹ Druhou významnou oblastí, ve které našla expertní šetření uplatnění, se stalo klasifikování politických stran na škále pravice-levice. Za průkopníky v této oblasti lze považovat dvojici Peter Mair a Francis Castles (1984). Následovníky Maira a Castlese se stali mimo jiné Michael Laver a Ben Hunt (1992) a John Huber a Ronald Inglehart, jejichž příspěvek z poloviny 90. let významně zasáhl do debaty týkající se dimenzionality politické soutěže, ale také samotné metodologicky korektní využitelnosti expertních výzkumů. Za poslední – a z úhlu našeho pohledu nejzajímavější – oblast politologie užívající expertních výzkumů, je možno považovat právě výzkum postojů politických stran k evropské integraci, z nichž lze zmínit zejména úsilí Leonarda Raye (1999), Liesbeth Hooghe, Garyho Markse a Carole J. Wilson (např. 2004) či Kennetha Benoita a Michaela Lavera (2006),

¹⁹ Jedná se o směr výzkumu beroucí v úvahu při snaze o typologizaci vládní koalice nejen počet a velikost participujících stran, ale také jejich ideový profil (Novák 1997).

i když práce na závěr zmíněné dvojice tematicky překročila relativně úzce definovaný prostor vymezený postoji k evropské integraci.

Zhodnocení expertních šetření začneme výčtem a stručným přiblížením výhod, jež použití této metody přináší. První a největší výhodou dotazníkového šetření je jeho komplexnost, a to ve dvou ohledech (Laver, Hunt 1992: 34). Jednak se jedná o komplexnost prostorovou či geografickou, kdy dotazníkové šetření může za použití identické formy dotazníku²⁰ „pokrýt“ libovolný počet politických systémů, samozřejmě za předpokladu, že v daných systémech působí experti, které je možné oslovit.²¹ Expertní šetření tak poskytuje prostor pro realizaci rozsáhlé studie komparativní povahy, zejména v případě omezených finančních zdrojů výzkumného týmu (např. Benoit, Laver 2006; Laver, Hunt 1992; Marks et al. 2006; Ray 1999). Vedle komplexnosti z hlediska počtu do výzkumu zahrnutých systémů je předností expertních šetření i komplexnost obsahová či politická (ve smyslu *polities*). Výzkumník se může dotazovat v podstatě na libovolnou oblast/politiku, vztahující se k činnosti politických stran. S trochou nadsázky řečeno, jediným limitem je v tomto ohledu oblast badatelova zájmu (srov. Marks et al. 2007: 26).

Významný klad expertních šetření je spojen s kvalitou dat získaných na základě výzkumu. Kdo může podat přesnější informace o postojích politických stran k určitému tématu než osoba, která se dané problematice z odborného hlediska dlouhodobě věnuje? Mínění experta by tak nemělo být strukturováno faktory konjunkturální povahy (např. volební kampaně) a nemělo by vycházet z jediného typu informací. Tím se dostáváme k dalšímu pozitivu expertních šetření, a sice k jejich „mnohostrannosti“. Dokonce se dá říci, že v tomto ohledu zaujímají expertní šetření mezi metodami zjišťování postojů politických aktérů exkluzivní pozici. Možná trochu krkolomný termín „mnohostrannost dat“ má vyjádřit tu skutečnost, že experti nejsou ve svém úsudku svazováni jedním zdrojem informací, ale naopak jejich názor je výslednicí komplexních znalostí o činnosti a působení politických stran. Experti nejsou vázáni (pokud to tvůrce dotazníku nevyžaduje) politickými programy, chováním zástupců stran ve státních orgánech ani názory voličů. Dotazování expertů mohou vzít v úvahu i takový – jinými metodami jen obtížně zjistitelný – faktor, jakým jsou vnitrostranické rozpory (Marks et al. 2007: 26). Dokonce není vyloučeno, že

²⁰ Při realizaci mezinárodního dotazníkového šetření se k problematice identické formy dotazníku vztahuje otázka použitého jazyka. Tedy použít universální jazyk vědeckého světa – angličtinu nebo se pustit do překladu dotazníků do jazyků zkoumaných politických systémů? Ač se může zdát, že se jedná o otázku banální, jazyk dotazníku může mít zásadní vliv na jeden z klíčových bodů kvality šetření, a sice návratnost dotazníku (Laver, Hunt 1992: 36).

²¹ Dostatek expertů pro realizaci výzkumu přitom není vždy samozřejmostí, jak ukázal např. výzkum Michaela Lavera a Bena Hunta (1992). Více viz níže.

se expertní šetření zaměří mimo jiné právě na identifikaci názorových neshod uvnitř politických stran, stejně jako na význam, který politické strany jednotlivým tématům přiřkládají.

Dalším rysem expertních šetření je relativně snadné zpracování získaných dat. Marks et al. (2007: 26) hovoří v této souvislosti o možnosti „přímé kvantifikace“. Jedna z nejvýraznějších výhod expertních šetření vyplývá z obvyklé formy dotazníku, kdy jsou experti žádáni o umístění politické strany na předem definované škále (ať už pěti-, sedmi-, desíti- či dvacetibodové). Převod dotazníků do datové formy je pak prakticky prost jakýchkoli problémů a výzkumník může pracovat s velmi přehledným a snadno komparovatelným souborem dat.

Od aspektů teoreticko-metodologické povahy přejdeme k více praktické rovině realizace výzkumu postojů politických stran, a sice k nákladům na provedení výzkumu. V tomto ohledu se jeví expertní šetření jako velmi snadno realizovatelné, neboť finanční náklady na jejich uskutečnění jsou nízké (srov. Volkens 2007: 111). Dotazníky mohou být rozeslány buď poštou (v tomto případě se náklady nepatrně zvyšují), což bylo typické zejména pro dříve uskutečněná šetření, nebo elektronicky buď prostřednictvím e-mailové formy komunikace, nebo za použití speciálně pro účely výzkumu vytvořené webové stránky. Rychlé a finančně nepříliš náročné shromáždění relativně velkého množství dat, jež je expertními šetřeními umožněno, navíc usnadňuje v případě potřeby opakování výzkumu po uplynutí určité doby. Opakovaně realizované šetření tak může být základem pro provedení rozsáhlého diachronního komparativního výzkumu.

Britský politolog Ian Budge (2000: 103) na druhou stranu uvádí v souvislosti s realizací expertních výzkumů několik potenciálně problematických bodů. Prvním z nich je definice politické strany, jejíž postoj je měřen. Klíčovou je otázka, čím názor nebo jednání (lídra, širšího vedení strany, zákonodárců či řadových členů?) je určující z hlediska identifikace celkového postoje politické strany. Problém může nastat, pokud není upřesněno, na kterou úroveň stranické organizace se mají experti zaměřit. Snadno se tak může stát, že každý z odborníků bere v potaz při hodnocení postoje politické strany jiný prvek stranické struktury. Potom ztrácí sesbíraná data komparativní hodnotu či jsou přímo nepoužitelná (zcela příhodně se nabízí příměr odkazující na oblast triviální matematiky a hovořící o nevhodnosti sčítání jablek s hruškami). Právě otázku precizní definice hodnoceného aktéra, resp. toho, co hodnotí dotazovaní experti, je možné považovat za potenciálně nejproblematictější aspekt realizace expertních výzkumů. Vhodně formulovaný dotazník ovšem může naznačeným problémům předejít (Budge 2000: 105-106; srov. Steenbergen, Marks 2006: 348).

Druhým bodem, o kterém se Ian Budge (2000: 107-108) v souvislosti s problematickými aspekty expertních šetření zmiňuje, jsou kritéria, na základě kterých určují experti postoj politické strany. Ačkoli Budge hovoří výhradně o měření postojů politických stran na škále pravice–levice, je tato diskuse relevantní i ve vztahu k určování postojů politických stran k evropskému integračnímu procesu. Zjednodušeně řečeno, pokud požádáme experty o posouzení pozice politických stran na pravolevé škále, budou všichni postupovat podle stejných kritérií, resp. znamenají pro všechny experty termíny „pravice“ a „levice“ totéž? Nebude některý z expertů řadit politické strany podle jejich názorů na ekonomická témata, zatímco jiný vezme v úvahu i tzv. postmateriální témata? Podobný problém může nastat při přiřazování postoje politických stran k evropské integraci, pokud se představy různých expertů o tom, co je evropská integrace (spolupráce založená na přenosu kompetencí z národní na supranacionální úroveň nebo třeba ekonomická spolupráce spojená s existencí jednotného trhu?), liší a dotazník není formulován jednoznačným způsobem. Hodnoty získané od jednotlivých expertů potom ztrácejí jakoukoli komparativní hodnotu.

Přestože se podaří tvůrci dotazníku vhodně definovat aktéra i oblast měření, je třeba určit aspekt činnosti politických stran, který má být posuzován (Budge 2000: 109). Expertní šetření se zpravidla zaměřují na reálné chování politických stran v protikladu se záměry či prohlášeními, která se mohou často lišit od politické praxe. Prvním nebezpečím, které může při realizaci šetření vyvstat, se vztahuje k potenciálně tautologickým úvahám. Jako příklad tautologie můžeme uvést fiktivní šetření, jehož výstupem má být analýza ideologické propojenosti vládních koalic, a přitom se jedním z indikátorů umístění strany na ose pravice-levice stane účast politické strany v „pravicové“ či „levicové“ vládě; za „důkaz“ o středovosti strany je považována její účast jak ve vládách pravo-středových, tak ve vládách levo-středových. I zde do jisté míry pomůže preciznější formulace dotazníku či instrukcí k jeho vyplnění. Druhý problematický aspekt se vztahuje k expertům samotným, resp. k povaze úvah, které finálně vedou k zařazení politické strany na předložené škále. Velmi jednoduše řečeno nevíme, čím vším se dotazování expertů při svém úsudku řídili, a existuje jen velmi malá pravděpodobnost – i ve vztahu k různé úrovni odborné kvalifikace –, že má jejich mínění stejný základ. Specifickou kapitolu potom představuje smíšení záměrů a skutečného jednání politické strany, resp. nahrazení analýzy reálného jednání programovými dokumenty, zejména v případě tzv. retrospektivních šetření.

Posledním aspektem, o kterém se Budge (2000: 110-111) zmiňuje, je časové období, pro které jsou výsledky expertního výzkumu relevantní. K jakému časovému období by se mělo vztahovat posuzované jednání politických stran? A je vůbec reálně možné respondenty omezit?

Pokud v dotazníku stanovíme, že by respondenti měli posuzovat postoj politické strany k určitému tématu pouze vzhledem k jejímu jednání v roce 2008, vždy existuje riziko, že dotazovaný expert, byť mimoděk, promítne do své odpovědi vlastní znalosti dlouhodobé politiky či ideologické identity dané politické strany. Navíc není vyloučené, že – přestože bude dotazník formulován velmi precizně – budou různí experti brát při posuzování postoje politické strany k určitému tématu v potaz různé časové období. Z tohoto hlediska se stává expertní šetření jen obtížně kontrolovatelným.

Brněnský politolog Lubomír Kopeček dodává k Budgeovu katalogu potenciálně problematických momentů expertních šetření ještě jeden, a sice odbornost dotazovaných expertů (Kopeček 2004: 250). Oslovení expertů, kteří se dlouhodobě specializují na problematiku, jež je předmětem šetření, není vždy samozřejmostí. Kopeček v této souvislosti odkazuje na dotazníkové šetření Kennetha Benoita a Michaela Lavera, kteří mezi experty na politické strany v České republice zařadili i ústavního právníka či člověka zabývajícího se mezinárodními vztahy (tedy nikoli problematikou politických stran). O tom, že ne zcela vhodný výběr respondentů není až tak výjimečný, svědčí rovněž výzkum Michaela Lavera a Bena Hunta, kteří v důsledku nízkého počtu politologů na Islandu a Lucembursku oslovili rovněž předsedy politických stran, předsedy odborů a zaměstnavatelských svazů a redaktory novin (Laver, Hunt 1992: 35-36). Zásadní rozdíl mezi oběma výzkumy spočívá v tom, že Laver a Hunt si této „slabiny“ byli vědomi a rozšířili okruh respondentů o osoby, jež nelze považovat za experty na problematiku politických stran *sensu stricto*, zcela záměrně. Riziko oslovení nevhodných respondentů tak v praxi jistě existuje, nicméně je reálné zejména při realizaci projektů mezinárodní povahy, kdy může být orientace realizátora výzkumu v zahraniční politologické obci poněkud limitována.

Jak bylo řečeno výše, expertní šetření byla doposud využívána primárně v případě realizace rozsáhlých komparativních výzkumů, zahrnujících velký počet stranických systémů. Otázkou je využitelnost metody v případě *case study*, tedy studia postojů politických stran v rámci jednoho stranického systému, kdy výstupem šetření je jen omezené množství dat, navíc realizátor výzkumu jakoby předává odpovědnost za posouzení postojů politických stran k evropské integraci na jím vytipované experty. Legitimita použití metody expertních šetření v případě *case study* naroste, pokud výzkumník použije i jinou metodu (např. analýzu programových dokumentů), a tím získá dva odlišné typy dat. Následná analýza může být hodnotná z hlediska obsahového (komplexní zjištění postojů politických stran k evropské integraci) a/nebo z hlediska metodologického (srovnání různých metod).

Stejně jako ostatní metody měření postojů politických stran (nejen) k evropské integraci i expertní šetření mají své výhody a nevýhody. Mezi klady lze uvést z ekonomického i logistického hlediska snadnou realizaci výzkumu, komplexnost a „mnohostrannost“ získaných dat, jejich snadné zpracování a možnost opakování výzkumu s časovým odstupem. Ačkoli nejsou ani expertní šetření prosta momentů, které mohou výrazně limitovat použitelnost získaných dat, nutno obratem konstatovat, že výše zmíněné nevýhody se vztahují v naprosté většině případů ke konkrétní podobě již realizovaných výzkumů a nikoli k metodě expertních šetření jako takové a vhodnou formulací použitého dotazníku se jim lze vyhnout.

4.4 Analýza postojů příznivců a/nebo představitelů politických stran

Poslední metoda, o které se v souvislosti s možnostmi výzkumu postojů politických stran k evropské integraci zmíníme, je analýza postojů příznivců, případně samotných představitelů politických stran. Jedná se o dvě odlišné metody, přičemž výzkum postojů příznivců nebo voličů dané politické strany je nikoli nepodobný – včetně jeho výhod a naopak slabých míst – výzkumům veřejného mínění, o kterých jsme se zmínili výše. Pokud je cílem výzkumu identifikovat postoj voličů politické strany k nějakému tématu, jedná se zřejmě o nejhodnější metodu, spadající pod výše zmíněné výzkumy veřejného mínění. Pokud se však zaměříme na postoje vedení politické strany, je její použití problematické.

Druhý přístup se zaměřuje na postoje vybraných představitelů politických stran, přičemž může v zásadě nabývat formu dotazníku a/nebo interview. V českém prostředí použila při zjišťování postojů politických stran k evropské integraci metodu interview s představiteli politických stran brněnská politoložka Hana Vykoupilová (2006). Problém, který před výzkumníkem stojí, je identifikace vhodného představitele politické strany. Vykoupilová tento problém vyřešila definicí „stranických expertů“, za něž považovala „osoby, které se v rámci dané strany podílejí na koncepci strany vzhledem k problematice EU a jsou spolustraníky za experty/expertky považování, respektive sami sebe považují za experty/expertky na danou problematiku“ (Vykoupilová 2006: 131). Poměrně vágní definice – navíc pracující s potenciálně protichůdnými kritérii (označení spolustraníky a sebe prezentace) – se ukázala při praktické realizaci výzkumu vhodná v tom ohledu, že při neochotě některých prvotně vytipovaných expertů mohlo dojít k oslovení dalších osob. Obecně by však mělo být preferováno preciznější vymezení expertů, byť zvolení vhodného kritéria není záležitostí jednoduchou. Následné rozhovory měly formu strukturovaného interview, přičemž straničtí experti měli odpovídat na

jedenáct otevřených otázek, které se zabývaly postoji stran k preferovanému modelu integrace, současnou EU a evropským federalismem.

Další výhodou dotazníkového šetření, zejména v případě použití uzavřených otázek, je opět snadnější zpracovatelnost dat. Naopak nevýhodou dotazování členů politických stran může být jejich případná snaha ukázat sebe nebo vlastní politickou stranu v domnělém „lepší světlo“, ať už si pod ním respondent představuje cokoli.²² Výsledkem mohou být zkreslená data, která nám o skutečném postoji představitelů politických stran řeknou jen málo. Snaha respondentů o podání nepřesné, „lepší“ informace je ovšem jen obtížně kontrolovatelná. Navíc sestavení dotazníku zjišťujícího hodnotové postoje představuje jeden z nejobtížnějších postupů tohoto typu výzkumu.

Nenahraditelnou úlohu může sehrát dotazování stranických představitelů naopak při snaze o identifikaci vnitřní (ne)shody politické strany nad určitým tématem. Data získaná na základě expertních šetření vycházejí z názorů osob, které se zpravidla nacházejí mimo samotné politické strany. Programové dokumenty jsou zase záměrně koncipovány tak, aby se v nich neodrážely potenciální rozpory, ke kterým v rámci politických stran může docházet (politické strany se snaží prezentovat jako jednotné a názorově koherentní). Analýza dat získaných přímo od většího množství představitelů politických stran (např. všech zákonodárců) se proto jeví jako nejvhodnější nástroj při výzkumu názorových odlišností v rámci politických stran. Není rovněž vyloučeno použití dotazníku, směřovaného na představitele politických stran, při výzkumu významu, který politické strany tématům přikládají. Při uskutečnění takového výzkumu ovšem hrozí totožná rizika jako při „prostém“ zjišťování postojů politických stran k evropské integraci.

Obtížné může být identifikovat výzkumný vzorek, jinými slovy určit, kdo je vlastně představitelem politické strany. V tomto ohledu do jisté míry záleží na cíli výzkumu (zda se autor zaměřuje na úzké vedení strany, reprezentanty strany v celostátním zákonodárném sboru či je jeho cílem srovnání postojů představitelů politických stran na různých, vertikálně definovaných úrovních správy). Na závěr uvedme, že v případě dotazníkového šetření představitelů politických stran je výrazně vyšší riziko nízké návratnosti dotazníků, na druhou stranu náklady na realizaci šetření jsou podobné jako v případě dotazníků adresovaných expertům.

²² V případě výzkumu postojů politických stran může sehrát svoji roli respondentovo přesvědčení o negativním vnímání protievropských postojů. Z tohoto důvodu není vyloučeno, že se pokusí v dotazníku své straně „pomoci“.

5. Místo závěru – střet bez vítěze?

Cílem předkládaného textu bylo přinést přehled a kritické zhodnocení nejpoužívanějších metod politologického výzkumu postojů politických stran k evropské integraci. Představili jsme přitom čtyři základní přístupy: analýzu jednání politických stran, analýzu programových dokumentů, výzkum reputace politických stran a analýzu postojů příznivců a/nebo představitelů politických stran, přičemž jsme se zaměřili primárně na využitelnost jednotlivých přístupů v kontextu odlišných cílů realizovaného výzkumu (prostá identifikace postojů politických stran k evropské integraci, zjištění významu tématu pro politickou stranu, resp. stranický systém a analýza názorových rozporů uvnitř politických stran). Nastíněný přehled (viz tabulka č. 1) ukázal, že žádný z vybraných přístupů není prost problematických aspektů, každý z nich má některé výhody a jiné nevýhody, resp. – a to je nejdůležitější – každý z přístupů, resp. každá z dílčích metod je vytvořena a je lépe vhodná pro jiný typ analýzy. Badatel, zabývající se problematikou postojů politických stran k evropské integraci, se musí při volbě metody řídit primárně sledovaným cílem, zároveň nemůže k žádné z metod přistupovat nekriticky. Žádnou není možno považovat za univerzální, natož za nejlepší.

Tabulka č. 1. Srovnání přístupů měření postojů politických stran k evropské integraci.

Oblast výzkumu/ použitý přístup	Identifikace postoje a vztah ke "primární" ideologii	Význam tématu pro politické strany nebo jejich systém	Identifikace vnitřní opozice	Časová a finanční náročnost
<i>1. Analýza jednání politických stran</i>				
<i>1.a Analýza členství politických stran v nadnárodních organizacích</i>	--	--	--	++
<i>1.b Analýza hlasování</i>	+	--	+	+
<i>2. Analýza programových dokumentů</i>	++	++	--	+
<i>3. Výzkum reputace politických stran</i>				
<i>3.a Jednoduchý výzkum v prostředí fungování politických stran</i>	+	+	-	+
<i>3.b Výzkumy veřejného mínění</i>	--	--	--	--
<i>3.c Expertní šetření</i>	++	++	++	+
<i>4. Analýza postojů příznivců a/ nebo představitelů politických stran</i>	+	+	++	--

Vysvětlivka: ++ velmi vhodné; + spíše vhodné; - spíše nevhodné; -- velmi nevhodné.

Výhodou analýzy hlasování je relativně snadná, byť časově náročná zpracovatelnost přehledných dat, na druhou stranu jejich množství, ale i kvalita mohou být limitovány. Programy politických stran zase nabízejí snadno dostupná oficiální prohlášení politických stran, je ovšem otázkou, nakolik jsou programy konzistentní s politikou, kterou daná strana prosazuje. Navíc na základě

analýzy programů je prakticky nemožné identifikovat vnitrostranickou diskusi. V tomto ohledu se naopak jeví jako vhodné provedení expertního šetření, i když legitimita realizace takového výzkumu v souvislosti s případovou studií je zpochybnitelná. Cenný zdrojem informací jsou bezesporu výzkumy veřejného mínění, nicméně jejich použitelnost je omezena na postoje či názory voličů politických stran či širší veřejnosti. Zatím nepřiliš používanou metodou je analýza postojů představitelů politických stran, překážkou je náročnost realizace výzkumu, ale také spolehlivost získaných dat. Pro komplexní výzkum postojů politických stran k evropské integraci (jak v rámci rozsáhlých mezinárodních komparativních studií, tak v souvislosti s jednotlivými případovými studiemi) se jeví jako vhodná kombinace některých z nastíněných přístupů, např. výzkumu programových dokumentů politických stran a expertního šetření.

Literatura

- Albi, A. (2005): *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Benoit, K. – Laver, M. (2006): *Party Policy in Modern Democracies*, Trinity College Dublin, on-line text <http://www.tcd.ie/Political_Science/ppmd/>.
- Budge, I. (2000): Expert Judgements of Party Policy Positions: Use and Limitations in Political Research, *European Journal of Political Research*, Vol. XXXVII, No. 1, pp. 103-113.
- Budge, I. et al. (2001): *Mapping Policy Preferences. Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945–1998*, Oxford, Oxford University Press.
- Bulmer, S. (2007): Theorizing Europeanization, in: P. Graziano – M. P. Vink (eds.): *Europeanization. New Research Agendas*, London, Palgrave Macmillan, pp. 46-58.
- Cabada, L. – Waisová, Š. (2004): Czech Political Parties and Their Position to the Institutions of the European Union – Debate before the First EP Elections, in: L. Cabada – A. Krašovec (eds.): *Europeanisation of National Political Parties*, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, pp. 69-82.
- Castles, F. – Mair, P. (1984): Left-Right Political Scales: Some “Expert” Judgements, *European Journal of Political Research*, Vol. XII, No. 1, s. 73-88.
- Cerkez, S. (2005): *National Interest Groups in the European Context*, University of Tampere, on-line text <http://www.uta.fi/iss/monnetcentre/peripheries/pdf/Serban_Cerkez.pdf>.
- Císař, O. (2002): Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia, *Politologický časopis*, roč. IX, č. 1, s. 50-67.
- Conti, N. (2003): *Party Contestation of the Political Space and the European Issue: The Attitude to EU of the Italian Parties (1994–2002)*, ECPR, on-line text <<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/marburg/papers/15/3/Conti.pdf>>.
- Černý, O. (2006): Koaliční vládnutí v České republice ve volebním období 2002–2006 (mýty a skutečné koalice v Poslanecké sněmovně), in: L. Cabada a kol.: *Koalice a koaliční vztahy*, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 84-108.
- Dančák, B. – Fiala, P. – Hloušek, V. (2005): Evropeizace: pojem a jeho konceptualizace, in: B. Dančák – P. Fiala – V. Hloušek (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*, Brno, MPÚ MU, s. 11-25.

- Economides, S. (2005): The Europeanisation of Greek Foreign Policy, *West European Politics*, Vol. XXVIII, No. 2, pp. 471-491.
- Featherstone, K. (2003): In the Name of „Europe“, in: K. Featherstone – C. Radaelli (eds.): *The Politics of Europeanization*, Oxford, Oxford University Press, pp. 3-26.
- Fiala, P. – Hloušek, V. – Krpec, O. (2007): Evropeizace českých odborových svazů: proměny strategie reprezentace zájmů a okruhu partnerů v procesu evropské integrace, *Politologický časopis*, roč. XIV, č. 2, s. 95-109.
- Fiala, P. – Hloušek, V. – Pitrová, M. – Pšejja, P. – Suchý, P. (2006): Evropeizace politických stran a zájmových skupin: základní problémy a směry analýzy, *Politologický časopis*, roč. XIII, č. 1, s. 3-26.
- Fiala, P. – Mareš, M. – Sokol, P. (2007): *Eurostrany. Politické strany na evropské úrovni*, Brno, Barrister&Principal.
- Fiala, P. – Mareš, M. (2001, eds.): *Evropské politické strany*, Brno, MPÚ MU.
- Fiala, P. – Pitrová, M. (2003): *Evropská unie*, Brno, CDK.
- Fiala, P. (1995): *Německá politologie*, Brno, CDK.
- Gabel, M. J. – Anderson, C. J. (2004): The Structure of Citizen Attitudes and the European Political Space, in: G. Marks – M. R. Steenbergen (eds.): *European Integration and Political Conflict*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 13-31.
- Gabel, M. J. – Huber, J. D. (2000): Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left-Right Ideological Positions from Party Manifestos Data, *American Journal of Political Science*, Vol. XLIV, No. 1, pp. 94-103.
- George, S. (1996): *Politics and Policy in the European Union*, Oxford, Oxford University Press.
- Harmesen, R. – Spiering, M. (2004, eds.): *Euroscpticism. Party politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam – New York, Rodopi.
- Havlík, V. – Pšejja, P. (2007): Evropeizace jako předmět výzkumu v sociálních vědách, *Sociální studia*, roč. IV, č. 3, s. 7-16.
- Havlík, V. – Valterová, A. (2007): Evropeizace českých politických stran: aplikace Ladrechova konceptu, *Slovenská politologická revue*, roč. VII, č. 4, s. 77-103.
- Havlík, V. – Vykoupilová, H. (2007): Dvě dimenze evropeizace volebních programů: Případ České republiky, *Sociální studia*, roč. IV, č. 3, s. 121-142.
- Havlík, V. (2005): Euroskeptické politické strany v Dánsku, in: B. Dančák – P. Fiala – V. Hloušek (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*, Brno, MPÚ MU, s. 96-105.
- Havlík, V. (2006a): Česká republika, in: V. Havlík – P. Kaniok (eds.): *Euroskepticismus a země střední a východní Evropy*, Brno, MPÚ MU, s. 61-82.
- Havlík, V. (2006b): „Evropská“ dimenze české politiky. Srovnání voleb v letech 2002 a 2006, in: D. Čaloud – T. Foltýn – V. Havlík – A. Matušková (eds.): *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*, Brno, CDK, s. 26-41.
- Havlík, V. (2007): Euroskepticismus a krajně pravicové strany v České republice, *Rexter*, roč. VI, č. 1, on-line text <<http://www.rexter.cz/clanek.aspx?id=68>>.
- Héritier, A. (2005): Europeanization Research East and West: A Comparative Assessment, in: F. Schimmelfennig – U. Sedelmeier (eds.): *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca – London, Cornell University Press, pp. 199-209.
- Hix, S. – Lord, C. (1997): *Political Parties in the European Union*, New York, St. Martin's Press.

- Hix, S. – Noury, A. – Roland, G. (2004): *Power to the Parties? Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979–2001*, University of California, Berkley, on-line text <http://ucdata.berkeley.edu:7101/new_web/VoteWorld/voteworld/eurodata/Hix-Noury-Roland-Power%20to%20the%20Parties-7jan.pdf>.
- Hloušek, V. (2004): Proces europeanizace a politické strany v kandidátských zemích, *Sociální studia*, roč. I, č. 1, s. 93-108.
- Hooghe, L. – Marks, G. – Wilson, C. J. (2004): Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?, in: G. Marks – M. R. Steenbergen (eds.): *European Integration and Political Conflict*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 120-140.
- Kaniok, P. (2006): *Europeanisté, eurogovernmentalisté a euroskeptici: reflexe euroskepticismu a jeho stranických projevů*, disertační práce, Brno, FSS MU.
- Kopeček, L. (2004): Euroskeptici, europeanisté, euroentuziasté, eurofobové – jak s nimi pracovat?, *Politologický časopis*, roč. XI., č. 3, s. 240-262.
- Kopeček, L. (2005): Norsko, in: M. Strmiska – V. Hloušek – L. Kopeček – R. Chytilík: *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*, Praha, Portál, s. 231-244.
- Krutílek, O. – Kuchyňková, P. (2006): ODS a evropská integrace, in: S. Balík a kol.: *Občanská demokratická strana a česká politika. ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006*, Brno, CDK, s. 159-174.
- Ladrech, R. (1994): Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XXXII, No. 1, pp. 69-88.
- Ladrech, R. (2002): Europeanization and Political Parties, *Party Politics*, Vol. VIII, No. 4, pp. 389-403.
- Ladrech, R. (2005): The Europeanization of Interest Groups and Political Parties, in: S. Bulmer – C. Lequesne (eds.): *The Member States of the European Union*, Oxford, Oxford University Press, pp. 317-337.
- Laegreid, P. – Steinthorsson, R. S. – Thorhallsson, B. (2004): Europeanization of Central Government Administration in the Nordic States, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XLII, No. 2, pp. 347-369.
- Laver, M. – Benoit, K. – Garry, J. (2003): Extracting Policy Positions from Political Texts Using Words as Data, *American Political Science Review*, Vol. XCVII, No. 2, pp. 311-331.
- Laver, M. – Hunt, B. (1992): *Policy and Party Competition*, London, Routledge.
- Lyons, P. – Linek, L. (2007): Tematické hlasování, vliv lídrů a stranictví ve volbách, in: T. Lebeda – L. Linek – P. Lyons – K. Vlachová et al.: *Voliči a volby 2006*, Praha, Sociologický ústav akademie věd ČR, s. 177-202.
- Mair, P. – Castles, F. (1984): Left-Right Political Scales: Some „Expert“ Judgements, *European Journal of Political Research*, Vol. XII, No. 1, pp. 147-157.
- Mair, P. (2000): The Limited Impact of Europe on National Party System, *West European Politics*, Vol. XXIII, No. 4, pp. 27-51.
- Mair, P. (2007): Political Parties and Party Systems, in: P. Graziano – M. P. Vink (eds.): *Europeanization. New Research Agendas*, London, Palgrave Macmillan, pp. 154-166.
- Marks, G. – Hooghe, L. – Nelson, M. – Edwards, E. (2006): Party Competition and European Integration in the East and West. Different Structure, Same Causality, *Comparative Political Studies*, Vol. XXXIX, No. 2, pp. 155-175.
- Marks, G. – Hooghe, L. – Steenbergen, M. R. – Bakker, R. (2007): Crossvalidating Data on Party Positioning on European Integration, *Electoral Studies*, Vol. XXVI, No. 1, pp. 23-38.
- Novák, M. (1997): *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha, Sociologické nakladatelství.

- Pink, M. (2006): ODS a její opoziční role v systému v letech 1998–(2005), in: S. Balík a kol.: *Občanská demokratická strana a česká politika. ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006*, Brno, CDK, s. 66-86.
- Pitrová, M. – Smekal, H. – Suchý, P. (2007): Principy organizace zájmových skupin v ČR: právní předpisy a jejich změna v důsledku evropeizace, *Politologický časopis*, roč. XIV., č. 4, s. 376-388.
- Pitrová, M. (1999): *Institucionální struktura Evropské unie*, Brno, MPÚ MU.
- Radaelli, C. M. – Pasquier, R. (2007): Conceptual Issues, in: P. Graziano – M. P. Vink (eds.): *Europeanization. New Research Agendas*, London, Palgrave Macmillan, pp. 35-45.
- Radaelli, C. M. (2004): Europeanisation: Solution or problem?, *European Integration online Papers*, Vol. VIII, No. 16, on-line text <<http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf>>.
- Ray, L. (1999): Measuring Party Orientations towards European Integration: Results from an Expert Survey, *European Journal of Political Research*, Vol. XXXVI, No. 6, pp. 283-306.
- Ray, L. (2004): *Mainstream Euroscepticism: Trend or Oxymoron?*, Paper prepared for presentation at the “Comparative Euroscepticism Workshop” Maxwell EU Center, Maxwell School of Syracuse University, May 21–22, 2004, Syracuse NY, on-line text <<http://www.unc.edu/depts/europe/conferences/euroscepticism/papers/Ray.doc>>.
- Ray, L. (2007): Validity of Measured Party Positions on European Integration: Assumptions, Approaches, and a Comparison of Alternative Measures, *Electoral Studies*, Vol. XXVI, No. 1, pp. 11-22.
- Reif, K. – Schmitt, H. (1980): Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results, *European Journal of Political Research*, Vol. VIII, No. 1, pp. 3-44.
- Rohrschneider, R. – Whitefield, S. (2007): Representation in New Democracies: Party Stances on European Integration in Post-Communist Eastern Europe, *Journal of Politics*, Vol. LXIX, No. 4, pp. 1133-1146.
- Sorensen, C. (2008): *Love Me, Love Me Not... A Typology of Public Euroscepticism*, SEI Working Paper No. 101, on-line text <<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/workingpaper101.pdf>>.
- Steenbergen, M. – Marks, G. (2006): Evaluating Expert Judgements, *European Journal of Political Research*, Vol. XLVI, No. 3, pp. 347-366.
- Taggart, P. – Szczerbiak, A. (2001a): *Crossing Europe: Patterns of Contemporary Party-Based Euroscepticism in EU Member States and the Candidate States of Central and Eastern Europe*, Paper prepared for presentation at the annual meeting of the American Political Science Association, 29 August – 2 September, 2001, San Francisco.
- Taggart, P. – Szczerbiak, A. (2001b): *Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe*, SEI Working Paper No. 46.
- Taggart, P. – Szczerbiak, A. (2004a): Contemporary Euroscepticism in the Party Systems of the European Union Candidate States of Central and Eastern Europe, *European Journal of Political Research*, Vol. XLIII, No. 1, pp. 1-27.
- Taggart, P. – Szczerbiak, A. (2004b): Supporting the Union? Euroscepticism and the Politics of European Integration, in: M. G. Cowles – D. Dinan (eds.): *Developments in the European Union 2*, Houndmills – Basingstoke – Hampshire, Palgrave Macmillan, pp. 65-84.
- Taggart, P. (1998): A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems, *European Journal of Political Research*, Vol. XXXIII, No. 4, pp. 363-388.

- Thomassen, J. J. A. – Noury, A. G. – Voeten, E. (2004): Political Competition in the European Parliament: Evidence from Roll Call and Survey Analyse, in: G. Marks – M. R. Steenbergen (eds.): *European Integration and Political Conflict*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 141-164.
- Tunkrová, L. (2006): Soft Eurosceptic Parties in East Central Europe, *Acta Politologica*, No. 5, pp. 219-236.
- Usherwood, S. (2004): Bruges as a Lodestone of British Opposition to the European Union, *Collegium*, Vol. XXIX, Winter 2004, pp. 5-16.
- Vink, M. P. – Graziano, P. (2007): Challenges of a New Research Agenda, in: P. Graziano – M. P. Vink (eds.): *Europeanization. New Research Agendas*, London, Palgrave Macmillan, pp. 3-20.
- Volkens, A. (2007): Strengths and Weaknesses of Approaches to Measuring Policy Positions of Parties, *Electoral Studies*, Vol. XXVI, No. 1, pp. 108-120.
- Vykoupilová, H. (2006): *České politické strany a jejich percepce evropského federalismu. Evropská integrace a politické strany v České republice*, disertační práce, Brno, FSS MU.
- Westlake, M. (1994): *A Modern Guide to the European Parliament*, London, Pinter.
- Westlake, M. (1995): *The Council of the European Union*, London, Cartermill.
- Whitefield, S. et al. (2007): Do Expert Surveys Produce Consistent Estimates of Party Stances on European Integration? Comparing Expert Surveys in the Difficult Case of Central and Eastern Europe, *Electoral Studies*, Vol. XXVI, No. 1, pp. 50-61.
- Zemanová, Š. (2007): Výzkum europeizace – aktuální problémy a perspektivy, *Mezinárodní vztahy*, roč. XLII, č. 4, s. 29-51.

[uvedené elektronické zdroje ověřeny k 29. 10. 2008]